

WSPÓLPRACA PTTK Z TOWARZYSTWAMI REGIONALNYMI

W ostatnich latach wzrosło zainteresowanie regionem. Przejawiło się to m. in. w powstawaniu towarzystw kulturalno-oświatowych podejmujących w pracy swej tematykę regionalną, a także w przyjęciu przez PTTK dewizy: każdy zna swój region!

Definicja regionu nie została dotychczas jednoznacznie sprecyzowana przez uczonych. Dla potrzeb niniejszych uwag, przyjmujemy ją za autorami *Metodyki bibliograficznej*, którzy przez region rozumieją: „wydzielony teren kraju, charakteryzujący się jednorodnymi lub zbliżonymi cechami geograficznymi, reprezentujący swoistą całość z punktu widzenia historycznego, etnicznego, gospodarczego, przyrodniczego, a czasem też i administracyjnego”.¹⁾

Realizacja hasła: „każdy zna swój region” wymaga ścisłej współpracy krajoznawców i regionalistów, współpracy okręgów PTTK z towarzystwami regionalnymi o zasięgu wojewódzkim i oddziałów PTTK z lokalnymi towarzystwami regionalnymi o zasięgu powiatowym, czyli według utartego określenia, z „miłośnikami ziemi”. Współpraca z tymi ostatnimi, działającymi na tzw. głębokiej prowincji, nabiera szczególnego znaczenia. Wprowadzie działalność towarzystw cechuje duża różnorodność problematyki, a także stosowanych metod i form pracy, jednak zadaniem statutowym jest właśnie praktyczna i teoretyczna realizacja hasła: każdy zna swój region.

Każdy umie popularyzować swój region poprzez:

- popularyzację wiedzy o najbliższym środowisku i regionie, jego przeszłości, dniu dzisiejszym i perspektywach rozwojowych;

- pielęgnowanie postępowych tradycji;

- prowadzenie prac naukowo-badawczych, a często i edytorskich.²⁾

Współpraca, jak widzimy, jest uwa-

runkowana zbieżnością zadań. Powinna być oparta na porozumieniu oddziału PTTK i towarzystwa regionalnego, a następnie na wspólnym programie działania. Nazwijmy go programem działalności krajoznawczo-regionalnej, którego wyniki należy wykorzystać m. in. do: wyznaczania tras i marszrut turystycznych, wygłaszania prelekcji, opracowywania przewodników i folderów, prowadzenia kartoteki poradni krajoznawczych, opracowywania monografii powiatów, miast i poszczególnych miejscowości, prowadzenia kronik miejskich i powiatowych, regionalnych imprez turystycznych, bibliografii regionalnej.

Opracowując program należy przyjąć zasadę, że każda miejscowość jest ciekawa, że o każdej miejscowości można się wiele rzeczy dowiedzieć, że ma ona swoją historię, choć nie zawsze pisaną.

Realizacja tak pomyślanego programu działalności krajoznawczo-regionalnej przyniesie pogłębienie wiedzy o regionie lub jednostce administracyjnej — wsi, gromadzie, mieście, powiecie, województwie. Zgodnie z przyjętą definicją regionu, chodzi o pogłębienie wiedzy głównie w zakresie geografii, historii, przyrody, etnografii, gospodarki, administracji.

Pogłębienie wiedzy o regionie wymaga prowadzenia badań regionalnych nad przeszłością i współczesnością najmniejszego nawet zakątka. Badania te, stanowiące istotny czynnik rozwoju kultury naukowej społeczeństwa, wymagają — jak pisze prof. Stanisław Herbst — umiejętności samodzielnego zdobywania materiału, wymagają, choć w małej skali, czynnej postawy dając w zamian każdemu poczucie własnego dorobku. Angażują uczuciowo i wymagają takiego zaangażowania, a to jest najpotrzebniejsze w warunkach oddalania od wielkich ośrodków i ich penęt.³⁾

Dla skutecznego i poprawnego uprawiania badań potrzebne są pomoce naukowe w postaci publikowanych źródeł archiwalnych, jak: akta, instrukcje gospodarcze, inwentarze, księgi ziemskie, lustracje, ordynacje i ustawy, protokoły, rejestry poborowe, kodeksy, a także katalogi, informatory, wydawnictwa biograficzne, bibliografie. Mimo stosunkowo dużej produkcji wydawniczej, trzeba stwierdzić, że regionalna baza źródłowa jest bardzo szczupła. Stąd i warsztat badawczy naszych regionalistów jest na ogół bardzo ubogi. Dotyczy to głównie Mazowsza, o czym piszą prof. Stanisław Herbst i doc. Stanisław Pazyra.⁴⁾

Przy realizacji programu krajoznawczo-regionalnego dużego znaczenia nabiera dobór tematyki. Powinien ją warunkować określony stan wiedzy o regionie — potrzeba jej pogłębienia, jak również potrzeba popularyzacji regionu — jego historii, osiągnięć i potrzeb gospodarczych, walorów krajoznawczych i potrzeb turystyki.

Z zagadnień historycznych na czoło należy wysunąć tematy związane z dziejami walk narodowowyzwoleńczych. Dotychczasowy stan wiedzy szczególnie o powstaniu styczniowym, rewolucji 1905—1907 roku, walce z okupantem hitlerowskim, okresie utrwalania władzy ludowej, możemy i powinniśmy wzbogacać zapomnianymi, a często pomijanymi w ogólnych opracowaniach, szczegółami regionalnymi.

Współpracy krajoznawczo-regionalnej ważne zadanie wyznacza Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kulturalnych i muzeach⁵⁾, szczególnie w zakresie upowszechniania istniejących dóbr kultury. Aby skutecznie te dobra upowszechniać, należy je znać, należy wiedzę o nich gruntownie pogłębiać. Dlatego też znajdujące się np. w powiecie dzieła budownictwa, dzieła sztuk plastycznych, pamiątki historyczne — militaria ruchome, pola bitew, miejsca upamiętnione walkami o niepodległość i sprawiedliwość społeczną, obozy zagłady, obiekty techniki i kultury materialnej i inne dobra kultury będące przedmiotem ochrony prawnej, powinny być punktem wyjścia do badań — poszukiwań bibliograficznych, kwerendy archiwalnej, wywiadów terenowych, kontaktów z placówkami naukowo-badawczymi.

Zadania wyłaniają się także podczas studiowania różnych wydawnictw, szczególnie biograficznych. Zamieszczane w nich życiorysy osób mniej popularnych,

z reguły pozbawione są takich istotnych szczegółów regionalnych, jak dokładna data urodzenia czy zgonu, administracyjna przynależność miejscowości itp. Nie można tych luk przemilczać. Trzeba je wypełniać nowymi faktami. Drzemią one w księgach metrycznych, na nagrobkach, w różnych „rupiecicach” na strychach, a czasem też i w pamięci ludzkiej. Ich ustalanie i prostowanie błędów jest pracą żmudną, ale jakże pasjonującą, jeśli się ją chce i umie wykonywać, i bardzo potrzebną.

Podajmy parę przykładów. Mała Encyklopedia Powszechna PWN na str. 667 podaje, że Ostrów Mazowiecka otrzymała prawa miejskie w 1410 r., a było to przecież w 1434 r.⁶⁾ Wielka Encyklopedia Powszechna, tom 5 na str. 237 podaje, że Wojciech Jastrzębowski założył arboretum w Broku nad Bugiem, a było to przecież w Feliksowie koło Broku. Ten sam Jastrzębowski urodził się „15.IV.1799 r. we wsi Gierwaty k. Makowa Mazowieckiego” (Polski Słownik Biograficzny. Tom XI, s. 73) i „19.IV.1799 r. w Gierwatach k. Przasnysza” (WEP, tom V, s. 237). Tę sprzeczność będzie można wyjaśnić tylko poprzez szczegółową kwerendę ksiąg metrycznych, — co niebawem zostanie podjęte.

Do ogólnych założeń współpracy krajoznawczo-regionalnej w myśl realizacji hasła: każdy zna swój region, pragnę dorzucić kilka przykładów z Puszczy Białej, z terenu powiatu ostrowsko-mazowieckiego. Wprawdzie współpraca podjęta przez ostrowskich krajoznawców i regionalistów nie jest usankcjonowana, jak dotychczas porozumieniem, ale ma określone wyniki, a to jest najważniejsze.

Obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego, podobnie jak wszędzie, tak i w powiecie ostrowsko-mazowieckim, stworzyły głód wiedzy o swoim powiecie, o „małej ojczyźnie”, składowej części Białej Puszczy Kurpiowskiej, leżącej w widłach Bugu i Narwi. W warunkach Ostrowi Mazowieckiej odpowiedź na to zapotrzebowanie społeczne nie była łatwa. Materiałów drukowanych o powiecie w zasadzie nie było. Żadne z miast nie miało swojej monografii. O stanie zachowanych źródeł można się było dowiedzieć dopiero po przeprowadzeniu kwerendy w archiwach warszawskich, gdyż miasto nie ma archiwum ani miejskiego, ani powiatowego. Bibliografii powiatu nikt nie opracowywał.

To zapotrzebowanie zmusiło nas do

szczegółowej penetracji krajoznawczej powiatu, w czasie której zewidencjonowano trwałe pamiątki historyczne związane z powstaniem styczniowym, kampanią wrześniową 1939 r., okupacją hitlerowską oraz istniejące w powiecie dobra kultury materialnej, jak również pomniki przyrody. To zadanie wykonali członkowie komisji krajoznawczej oddziału PTTK. Członkowie sekcji badań regionalnych Towarzystwa Miłośników Ziemi Ostrowskiej przystąpili do opracowania podręcznego zestawu bibliograficznego, do konfrontacji materiału terenowego z informacjami zapisanymi w źródłach, do opracowania poszczególnych tematów. Przyczyniło się to do wykrycia nowych szczegółów, do sprostowania wielu błędów. W niektórych przypadkach trzeba było rozpocząć od tworzenia bazy źródłowej.

Dzięki penetracji krajoznawczej, wzbogaconej oczywiście o wyniki kwerendy ksiąg metrycznych i innych dostępnych materiałów terenowych, o wywiady, informacje bibliograficzne, a także informacje otrzymane od placówek naukowo-badawczych i pracowników nauki — ustalono, zebrano bądź opracowano m. in. następujące szczegóły regionalne, które pozostawały w zapomnieniu:

— odnaleziono akt urodzenia i akt zgonu Ignacego Mystkowskiego, dowódcy oddziałów powstańczych 1863 roku w Puszczy Białej, co pozwoliło sprostować jego datę urodzenia. Obecnie trwają prace nad życiorysem Mystkowskiego dla potrzeb *Polskiego Słownika Biograficznego*; 7)

— ustalono, że w Porębie znajduje się grób Karola Frycze, szefa sztabu w pułku Ignacego Mystkowskiego, i opracowano jego szkic biograficzny, wychodzący poza dotychczasową informację; 8)

— w Jasienicy odnaleziono grób, a także akt zgonu Wiktora Godlewskiego, bliskiego współpracownika Benedykta Dybrowskiego, autora licznych prac o faunie Syberii; 9)

— opracowano szczegółowy przebieg bitwy pod Stokiem (5. V. 1863) i pod Nagoszewem (3. VI. 1863) oraz mapę bitew i potyczek w powstaniu styczniowym, stoczonych w powiecie ostrowskim; 10)

— ustalono, że w Danilówce mieszkał Stanisław Sienicki, pamiętnikarz chłopski, i rozpoczęto opracowywanie bibliografii jego prac i życiorysu; 11)

— opracowano wstępne plany obozów jenieckich w Grądach (przebywał tu gen.

Karbyszew — Bohater Związku Radzieckiego) i Komorowie (przebywał tu „Chłopiec z Salskich Stepów”);

— opracowano szkic sytuacyjny „Ucieczki jeńców radzieckich z obozu w Grądach i Komorowie”;

— zebrano rewelacyjne materiały dotyczące bitwy pod Pecynką stoczonej 31. VIII. 1944 r. przez partyzantów 13 pułku piechoty AK z wojskami hitlerowskimi; 12)

— opracowano mapę „Pamiątki historyczne i kultura materialna w powiecie Ostrów Mazowiecka”.

Ustalenie tych szczegółów pozwoliło na rozpoczęcie prac badawczych nad następującymi tematami krajoznawczo-regionalnymi:

— nadanie praw miejskich, geneza nazwy i herbu m. Ostrów Mazowiecka;

— historia podziału administracyjnego powiatu ostrowsko-mazowieckiego;

— przebieg powstania styczniowego w rejonie Ostrowi Mazowieckiej;

— wydarzenia 1905—1907 roku w powiecie ostrowskim; 13)

— okupacja hitlerowska i ruch oporu w powiecie ostrowskim;

— wyzwalanie powiatu ostrowskiego spod okupacji hitlerowskiej;

— zarys dziejów ruchu ludowego.

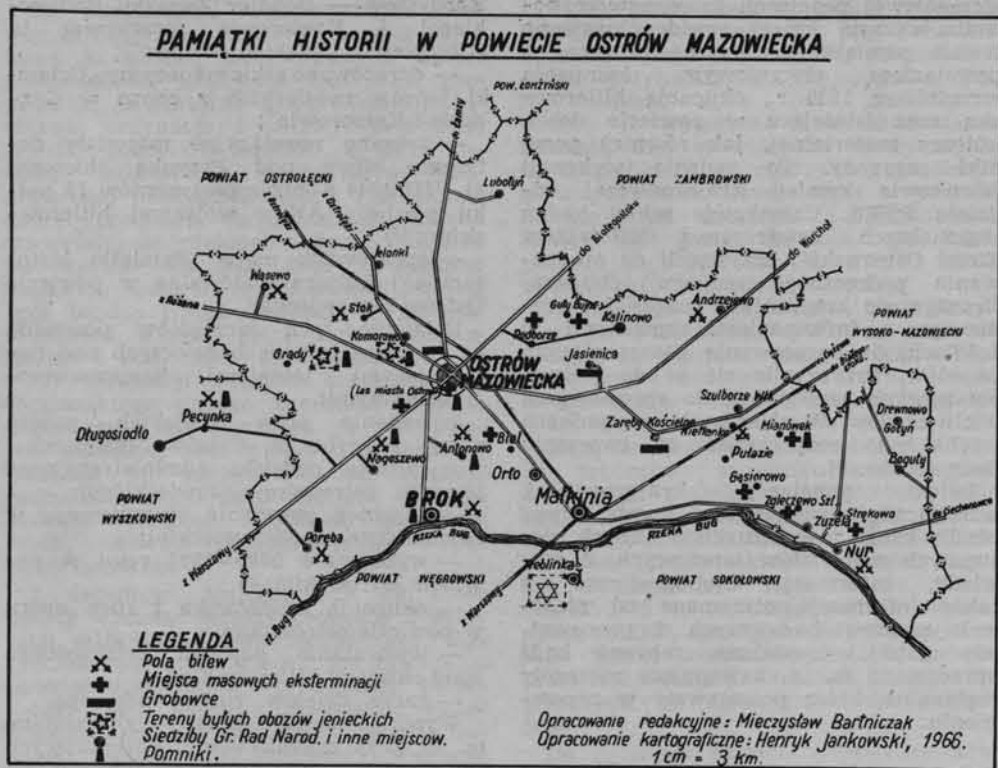
Wyniki badań były wykorzystane m. in. przy organizowaniu następujących imprez lokalnych: „Z krwi naszych ojców Polska powstała” (wieczornica na zakończenie obchodów setnej rocznicy powstania styczniowego — Ostrów Maz., 14. XII. 1963); „530 lat praw miejskich Ostrowi Mazowieckiej” —

20—21. III. 1964; „W XXV rocznicę bitwy pod Andrzejewem i Łętownicą” — 13. IX. 1964.

Warto także wspomnieć, że opracowane materiały o herbie Ostrowi Mazowieckiej były wykorzystane przez Redakcję Wielkiej Encyklopedii Powszechnej i doc. dra Zygmunta Wdowiszewskiego z red. wydawnictwa *Miasta Polski w Tysiącleciu*. Materiały o ucieczkach jeńców radzieckich z obozu w Grądach i Komorowie wykorzystał dr Szymon Datner z Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce w książce *Ucieczki z niewoli niemieckiej 1939—1945*. Zebrane materiały o powiecie wykorzystano również w pracy *Inwentaryzacja krajoznawcza województwa warszawskiego* wydanej staraniem Okręgu Mazowieckiego PTTK w 1962 r.

Zebrane materiały umożliwiły wyznaczenie tras kolarskich dla młodzieży szkolnej szlakiem miejsc walk i me-

PAMIĄTKI HISTORII W POWIECIE OSTRÓW MAZOWIECKA

Opracowanie redakcyjne: Mieczysław Barłniczak
Opracowanie kartograficzne: Henryk Jankowski, 1966.
1 cm = 3 km.

czeństwa po ziemi ostrowskiej, a także ich opis.¹⁴⁾ Zostaną one również wykorzystane w folderze i informatorze turystycznym o powiecie ostrowsko-mazowieckim, przygotowywanym przez miejscowych autorów pod auspicjami PKKPiT w Ostrowi Mazowieckiej.

Przykłady te potwierdzają w pełni, choć w skromnym stopniu, słuszność tezy prof. Herbsta, że badania regionalne „ze względu na dostęp do masowych lokalnych źródeł i znajomość terenu, której nie zastąpią doraźne wyjazdy badaczy z ośrodków uniwersyteckich”, mają wielkie znaczenie dla syntez ogólnych.¹⁵⁾

Wyniki tego, jak gdyby pierwszego etapu współpracy krajoznawczo-regionalnej, można określić następująco: przeważa pogląd o *terra incognita ostroviensis*, wydzwignięto powiat ostrowsko-mazowiecki z zapomnienia, odszukano jego historię regionalną w kontekście historii ojczystej, opracowano wiele tematów, wydrukowano w dostępnych czasopiśmiech szereg artykułów,¹⁶⁾ wskazano dalsze potrzeby badawcze powiatu.

W następnym etapie będziemy syste-

matycznie poznawać całą Puszcze Białą, wskazywać jej potrzeby jako przedmiotu badań naukowych i gospodarczych, popularyzować walory krajoznawcze i możliwości turystyczne.

Będzie to jednak wymagać dalszego doskonalenia form i metod współpracy, a także oparcia jej o prognozy rozwoju nauki i gospodarki tej części województwa warszawskiego. Prognozy te, jak dotychczas, podlegają ciągłym załamaniom.

Wymaga to także stworzenia miejscowego środowiska naukowego, daleko posuniętej specjalizacji i integracji, podstawowych warunków skutecznego prowadzenia badań na prowincji.¹⁷⁾

Aby współpraca między ogniwami terenowymi PTTK a towarzystwami regionalnymi układała się właściwie, należy ją poprzedzić odpowiednim porozumieniem na szczeblu centralnym. Obecnie jest to raczej niemożliwe, ze względu na brak ośrodka kierującego naukowymi badaniami towarzystw lokalnych.

Na międzywojewódzkiej Naradzie Towarzystw Kulturalno-Oświatowych w

Łodzi (19—20. IX. 1962) zgłoszono postulat powołania Krajowej Rady Towarzystw Kulturalno-Oświatowych.¹⁵⁾ Postulat ów jak dotychczas nie doczekał się realizacji, ale jest w dalszym ciągu aktualny. Wydaje się, że do Rady, jako do organu Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu, powinno należeć m. in.:

- zapewnienie naukowego instruktażu lokalnym towarzystwom regionalnym w ich pracach naukowo-badawczych;
- opracowanie planu drukowania źródeł regionalnych;
- organizowanie wymiany doświadczeń poprzez seminaria problemowe i sympozjony regionalne, a także wymianę materiałów i prelegentów;
- reprezentowanie spraw naukowych towarzystw, wobec instytucji państwowych, politycznych i naukowych;
- systematyczna informacja naukowa;
- wydawanie centralnego biuletynu publikującego informacje o przeprowadzanych pracach naukowo-badawczych w poszczególnych towarzystwach;
- pomoc w drukowaniu wartościowych prac regionalnych.

Rada i ZG PTTK byłyby kompetentnymi czynnikami do stwierdzenia potrzeby współpracy między ogniwami PTTK i towarzystwami regionalnymi i określenia generalnych kierunków tej współpracy. Formy i środki współpracy, zdolne są określić terenowe ogniwia PTTK i towarzystwa regionalne w zależności od potrzeb regionu i swoich możliwości kadrowych, merytorycznych i organizacyjnych, nie naruszając oczywiście zasad statutowych. Jedną z form mogłyby być, wprowadzone na stałe do kalendarza imprez, powiatowe i wojewódzkie sejmiki krajoznawczo-regionalne.

PRZYPISY

- 1) B. Eychler: *Bibliografia regionalna i lokalna*. „Metodyka bibliograficzna. Poradnik dla autorów bibliografii specjalnych”. Praca zbiorowa pod redakcją H. Hleb-Koszańskiej, M. Dembowskiej i H. Sawonliaka. Warszawa 1963, wydanie II, s. 292.
- 2) *Rozwój regionalnych i lokalnych towarzystw kulturalnych*, Materiał zebrala i opracowała H. Mossakowska-Mazany. Warszawa, 1965, s. 10 — 11.
- 3) St. Herbst: *Stan i potrzeby popularyzacji historii*. „Kwartalnik Historyczny” R. LXVII, 1960, Nr 3, s. 723.
- 4) St. Herbst: *Badania historyczne nad województwem warszawskim w Dwudziestolecie 1944 — 1964*. Referat na sesję popularno-

-naukową w Mińsku Mazowieckim (sekcja historyczno-socjologiczna). Maszynopis powielany; S. Pazyra: *O pilnej potrzebie podjęcia kompleksowych badań nad dziejami i kulturą Mazowsza*. „Literatura Ludowa”, R. VI, 1962, Nr 4—6, s. 4; Tenże: *O konieczności zorganizowania zespołowych badań dziejów Mazowsza*. „Nauczyciel krajoznawca na Mazowszu”, tom IV, Warszawa 1964, SWOKT, s. 33.

- 5) *Dziennik Ustaw PRL*, 1962, nr 10, poz. 48.
- 6) AGAD. Pergamin 347.
- 7) Patrz: Kartoteka Polskiego Słownika Biograficznego w Krakowie, a także: M. Bartniczak: *W sprawie daty urodzenia Ignacego Mystkowskiego* (bieżący tom „Ziemi”).
- 8) *Polski Słownik Biograficzny*, tom VII, s. 156.
- 9) Jak wyżej, tom VIII, s. 187.
- 10) M. Bartniczak: *Bitwa pod Stokiem*. „Nauczyciel krajoznawca na Mazowszu”. Tom IV, Warszawa 1964, SWOKT, s. 33. Tam też plan bitwy oraz mapa bitew stoczonych w czasie powstania styczniowego w powiecie Ostrów Mazowiecka.
- 11) *Pamiętniki chłopów*. Seria druga. Warszawa 1936, s. 449 — Pamiętnik nr 6. *Gospodarz średniorolny w pow. ostrowskim*.
- 12) Z. Kempisty: *Partyzanci Puszczy Białej*. „*Za Wolność i Lud*”, 1965, Nr 20 (257), s. 9.
- 13) M. Bartniczak: *Wydarzenia 1905—1906 w powiecie ostrowskim*. „*Pięć Rzek*”. R. X (1966), nr 1 (38), s. 10—12.
- 14) Maszynopis tekstu pióra M. Bartniczaka znajduje się w SWOKT przy Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego w Warszawie.
- 15) Patrz przypis 2.
- 16) Patrz: „Chrońmy przyrodę ojczyzną” R. XVI (1960), XVII (1961), XVIII (1962); „*Mówią Wieki*”, R. VI (1963); „*Nauczyciel krajoznawca na Mazowszu*”. Tom I i II (1960), IV (1964); „*Pięć Rzek*”. R. VIII (1964), IX (1965), X (1966); „*Ziemia Mazowiecka*”, R. II (1960), III (1961); „*Ziemia*”. Tom I (1966).
- 17) O pracy naukowej na prowincji piszą: F. Bujak: *Praca naukowa na prowincji*. „*Nauka Polska*” t. IV, Warszawa 1923; St. Herbst: *Regionalne badania historyczne w przeszłości i w Polsce Ludowej*. „*Kwartalnik Historyczny*”, 1956, nr 4/5 J. Rutkowski: *O zadaniach pracy naukowej na prowincji w zakresie historii*. „*Nauka Polska*” t. IV, Warszawa 1923; F. Persowski: *Rola ośrodków prowincjonalnych w rozwoju kultury historycznej*. „*Kwartalnik Historyczny*”, 1957, Nr 2; St. Herbst: *Badac historyę regionu, ale jak?* „*Wiadomości Historyczne*”, 1962, nr 2.
- 18) *Materiały Międzywojewódzkiej Narady Towarzystw Kulturalno-Oświatowych*. Łódź 1962, s. 54 — głos w dyskusji autora w sekcji naukowo-oświatowej i s. 60 — wnioski sekcji referowane przez dr K. Żygulskiego.